

Małgorzata Orłowska

Akademia WSB w Dąbrowie Górniczej

ORCID: 0000-0002-6387-1124

DOI: <https://doi.org/10.35464/1642-672X.PS.2023.3.02>

Na nieprostej drodze życia

On the not straight path of life

ABSTRACTS: The social stereotype associates economic exclusion with old age, while the group most affected by this process are children and young people. The article reveals the scale and scope of the phenomenon, which is little known and underestimated in public perception.

KEYWORDS: Social exclusion of children and young people, poverty and deprivation, scale of children's economic exclusion, deprivation of needs.

STRESZCZENIE: Stereotyp społeczny wiąże wykluczenie ekonomiczne ze starością, tymczasem grupą najbardziej dotkniętą tym procesem są dzieci i młodzież. Artykułu ujawnia skalę i zakres zjawiska, które są mało znane i niedoszacowane w społecznej percepcji.

SŁOWA KLUCZOWE: wykluczenie społeczne dzieci i młodzieży, bieda i niedostatek, skala wykluczenia ekonomicznego dzieci, deprywacja potrzeb.

Wstęp

W społecznej narracji panuje przekonanie, że to seniorzy są grupą społeczną najbardziej upośledzoną ekonomicznie. Tymczasem, o paradoksie, są nimi najmłodsi – dzieci i młodzież do 17. roku życia (por. wykres 1).

O ile niedostatek czy wręcz bieda są dla każdego człowieka degradujące, to wręcz niebezpieczne stają się dla ludzi młodych. Możemy mówić o bliskich i odległych skutkach deprivacji potrzeb dla tej kategorii wiekowej. Zwłaszcza te ostatnie są, ze społecznego punktu widzenia, szczególnie niebezpieczne. Utrudniają pełnienie przyszłych ról społecznych, a często wręcz skazują tych ludzi na uzależnienie od instytucji pomocy i opieki. Niski poziom formalnej edukacji spowodowany koniecznością szybkiego usamodzielnienia ekonomicznego i potrzeba wsparcia rodziny pochodzenia, prowokuje liczne perturbacje w roli pracownika – stałe narażenie się w przyszłości na utratę pracy. Deficyty zdrowotne w dzieciństwie (np. z powodu niedożywienia czy braku opieki medycznej) zmuszają w przyszłości do częstych wizyt w placówkach opieki medycznej oraz pomocy społecznej, np. renty zdrowotne, częste pobyty w placówkach ochrony zdrowia itp.

Pomijając aspekt etyczny, taki stan generuje nadmierne obciążenia społeczne, których można by uniknąć, podejmując wczesną interwencję i wsparcie.

Cel i metoda

Pojawia się zatem pytanie: jaka jest sytuacja materialna dzieci i młodzieży do 17. roku życia w Polsce; czy możemy zaobserwować jej współwystępowanie niedostatku z innymi sferami życia. W poszukiwaniu odpowiedzi odwołano się do wtórnej analizy materiałów zgromadzonych przez podmioty państwa (GUS i IPiSS), ośrodki badania opinii publicznej oraz zgromadzone przez instytucje pozarządowe (wszystko instytucje mają ugruntowaną reputację, posługują się wiarygodną metodologią i zazwyczaj dużą próbą badawczą lub reprezentatywną).

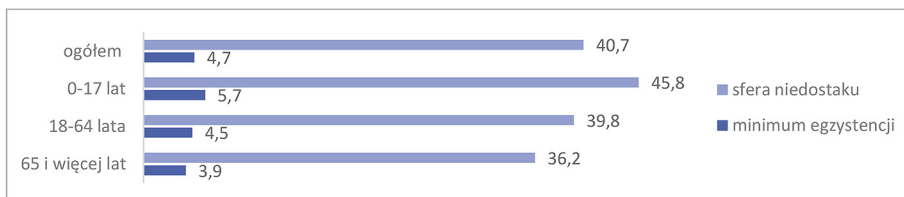
Przesłanką metodologiczną pozwalającą dokonywać pewnej ekstrapolacji wyników badań jest odwołanie się do koncepcji konwersji kapitałów zaproponowanej przez Piera Bourdieu. Choć jego zdaniem to kapitał kulturowy (edukacja) jest dominującym rodzajem zasobów człowieka, to bez pewnego minimum ekonomicznego jest on mocno ograniczony czy wręcz niemożliwy.

Dyskusja

Wymiar zjawiska

Są różne miary i skale mierzenia niedostatku. Do takich, które powszechnie funkcjonują w społecznej narracji i opisie naukowym zjawiska można zaliczyć z jednej strony wskaźnik ubóstwa skrajnego, z drugiej – wskaźnik

Na nieprostej drodze życia

Wykres 1. Zasięg ubóstwa skrajnego i sfery niedostatku wg wieku w Polsce w 2022 roku (w %)

Źródło: opracowanie własne za: *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2022 r.*, GUS 30.06.2023, s. 6 (dostęp: 1.09.2023) oraz *Aneks do opracowania sygnałowego „Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2022 r.*GUS 2023, s. 9 (dostęp: 1.09.2023).

minimalnego, akceptowalnego poziomu życia. Ten ostatni wskaźnik często nazywany jest minimum socjalnym czy granicą sfery niedostatku.

Ubóstwo skrajne to takie, które „uwzględnia jedynie te potrzeby, których zaspokojenie nie może być odłożone w czasie, a konsumpcja niższa od tego poziomu utrudnia przeżycie i stanowi zagrożenie dla rozwoju psychofizycznego człowieka” (*Aneks...*, 2023, s. 1).

W Polsce żyje 6 911 701 dzieci w wieku 0–17 lat (*Ludność...*, 2023). Prawie 7 milionów. Około 400 tys. z nich żyje w skrajnym niedostatku. Dla zobrazowania skali zjawiska wielkość tę można porównać do dużego miasta: Szczecin lub Bydgoszcz z naddekiem.

Kolejna linia niedostatku to minimum socjalne. „Kategoria minimum socjalnego to wzorzec konsumpcji niezamożnych gospodarstw domowych, w którym przewidziano taki zakres oraz poziom zaspokajanych potrzeb, aby osobom w gospodarstwie na każdym etapie ich rozwoju umożliwić reprodukcję sił życiowych, posiadanie i wychowanie potomstwa oraz utrzymanie więzi społecznych” (*Informacja...*, 2023, s. 1).

Na takim poziomie i poniżej żyje ponad 40% Polaków, w tym prawie 46% dzieci do 17. roku życia (zob. wykres 1). Co charakterystyczne, w tej grupie również dzieci i młodzież są w zdecydowanej większości. W odniesieniu do siedmiomilionowej populacji dzieci to ponad trzy miliony. Można zatem przyjąć, że prawie połowa dzieci w Polsce żyje na granicy i poniżej akceptowalnych warunków rozwoju. Obrazowo to bez mała dwukrotna liczba ludności Warszawy.

Obszary deprivacji potrzeb

Co oznacza żyć w skrajnym niedostatku? Jaką kwotą dysponują rodziny w takiej sytuacji?

Tabela 1. Wartość minimum egzystencji oraz minimum socjalnego (średniorocznie w 2022 r. w zł i %) w gospodarstwach pracowniczych dla gospodarstwa czteroosobowego (mężczyzna, kobieta, dziecko młodsze i dziecko starsze)

Wyszczególnienie	Kwota			
	minimum egzystencji		minimum socjalne	
	zł	%	zł	%
Żywność	1 326,88	48,9	1 511,61	30,7
Mieszkanie	904,65	33,3	1 346,84	27,3
w tym:				
– użytkowanie i energia	853,55		1 204,34	
– wyposażenie	51,10		142,50	
Edukacja	77,93	2,9	271,25	5,5
Kultura i rekreacja	nie uwzględnia się		376,80	7,6
Odzież i obuwie	121,99	4,5	245,45	5,0
Leki	67,22	2,5	181,00	3,7
Higiena	85,50	3,2	151,65	3,0
Transport i łączność	nie uwzględnia się		603,11	12,2
Pozostałe wydatki	129,21	4,8	234,39	4,7
Razem:	2 713,38	100	4 922,10	100
Na osobę:	678,35		1 230,53	

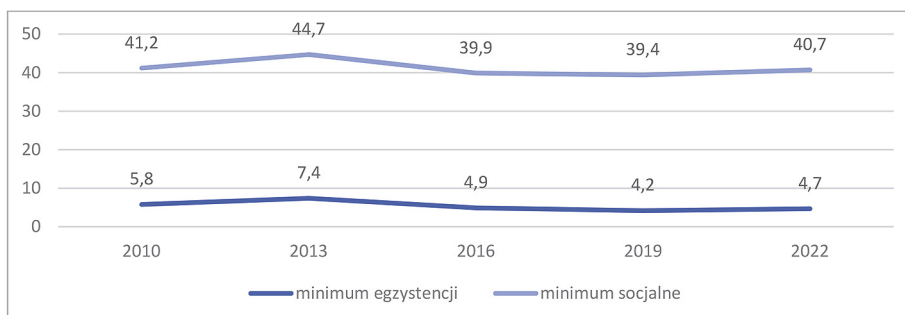
Źródło: oprac. własne za: *Informacja o poziomie...*, 2023, s. 2.

Oznacza to, że w takich rodzinach średnio na osobę przypada nie więcej niż 700 zł miesięcznie na wszystkie wydatki¹. Przykładową strukturę wydatków w typowej polskiej rodzinie z dwójką dzieci – jedno starsze, drugie młodsze – prezentuje tabela 1.

Zakres i skala deprivacji potrzeb w rodzinie żyjącej na poziomie minimum egzystencji oznacza, że miesięcznie może ona przeznaczyć na jedzenie 330 zł na osobę, 122 zł na buty i ubranie, niecałe 17 zł na leki oraz 21 zł na higienę. Wydatki na edukację, jeśli ograniczymy je tylko do dwójki dzieci, mogą wynosić niespełna 40 zł miesięcznie. Jednocześnie, co charakterystyczne, na tym poziomie ubóstwa nie przewiduje się wydatków na kulturę, rekreację czy łączność (tzn. głównie Internet).

¹ Oznacza to, że poszczególne kategorie rodzin dysponują określoną kwotą. W rodzinach, gdzie są rodzice i młodsze dziecko – 644,69 zł na osobę; rodzice i starsze dziecko – 704,50 zł; rodzice z młodszym i starszym dzieckiem – zł 678,35; rodzice z młodszym i dwójką starszych dzieci – 698,09 zł. *Informacja o poziomie i strukturze minimum egzystencji w 2022 r.*, Warszawa 2023, IPiSS, s. 2, <https://www.ipiss.com.pl/wp-content/uploads/2023/04/ME-srednioroczne-2022-30-03-2023.pdf> (dostęp: 1.09.2023).

Na nieprostej drodze życia

Wykres 2. Zasięg ubóstwa skrajnego oraz sfery niedostatku w Polsce w latach 2010–2022

Źródło: oprac. własne za: *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2022 r. ...*, s. 8.

Sytuacja wydatków na poziomie minimum socjalnego, a więc poziomu uznawanego za minimalny dla pełnej partycypacji Społecznej, jest oczywiście lepsza, jednak pozwala tylko na skromny rozwój dziecka w takiej rodzinie. Zaspokojenie potrzeb egzystencji jest tylko o 100 zł większe niż w przypadku skrajnego ubóstwa. Pozostałe z nich są oczywiście większe lecz w przypadku dziecka wymagającego częstszych zakupów butów i ubrania dalej dość skromne (tab. 1). Natomiast istotna jest tutaj różnica w posiadaniu zasobów na rozwój i kulturę. Choć środki nie są przesadnie duże (w sumie stanowią jednak około 1/5 budżetu rodziny), to w złotówkowym wymiarze istnieją i pozwalają na wybraną formę uczestnictwa w szeroko rozumianej kulturze.

Różnice i dystans dzielący wyróżnione grupy obywateli najlepiej obrazuje odsetek środków, którymi dysponują na podstawowe elementy życia codziennego. Dla najbiedniejszych koszty jedzenia i mieszkania to prawie 90% posiadanych środków, dla pozostałych – tych żyjących na poziomie minimum socjalnego, to w najgorszym przypadku niespełna 60% (tab. 1). Różnica na poziomie ponad 30 punktów procentowych jest ogromna i trudna do zniwelowania. Istniejący pomiędzy dwiema grupami dystans najlepiej obrazuje wykres 2. I choć jest on szokujący w swojej wymowie, to nie jest jednak w tym wypadku najważniejszy. Najbardziej dyskredytujący jest fakt, że na przestrzeni lat w zasadzie istniejące różnice utrzymują się na zbliżonym poziomie.

Ograniczenia potrzeb edukacyjnych

Jednym z istotniejszych obszarów aktywności rodziny jest edukacja dzieci. Mimo, że w Polsce dominującym modelem jest nauka bezpłatna i powszechnie dostępna, rodzina musi posiadać środki na pokrycie podstawowych wydatków z nią związanych, takich jak np. zakup podręczników i przyborów szkolnych czy specjalnego ubrania na zajęcia wychowania fizycznego.

Jednym z takich wydatków jest przygotowanie ucznia na początku roku szkolnego do zajęć. Według badań CBOS przeciętnie jest to kwota około 600–700 zł (w zależności od liczby dzieci w rodzinie). Dodając do tego różne opłaty obowiązkowe (np. ubezpieczenie, komitet rodzicielski, składki) suma urasta do około 1200–1500 zł (*Wydatki...* 2023, s. 14).

Porównując przytoczone opłaty z dochodami ludzi żyjących na granicy nędzy (minimum egzystencji) – 700 zł na osobę jest ogromnym obciążeniem. Nie mniejszy, odczuwalny ciężar stanowią one w grupie osób żyjących na granicy minimum socjalnego (tab. 1).

Obok wydatków na tzw. wyprawkę, na początku roku rodziny spotykają się z innymi kosztami nauki. Są to różnego rodzaju opłaty za zajęcia edukacyjne i rozwojowe. Widać wyraźne współwystępowanie posiadanych dochodów z liczbą rodzin korzystających z dodatkowych zajęć. Zaobserwowano wyraźny wzrost zainteresowania płatnymi dodatkowymi zajęciami z chwilą wprowadzenia świadczeń socjalnych 500+, który urósł początkowo do 61% rodzin, by w następnych latach sukcesywnie się zwiększać. Epidemia Covid 19, co oczywiste, zahamowała ten trend, który aktualnie powrócił do poziomu sprzed epidemii (*Wydatki...* 2022, s. 6). I choć współwystępowanie przytoczonego zjawiska dodatkowej aktywności szkolnej dziecka ma wiele innych uwarunkowań, takich jak np. poziom wykształcenia rodziców czy miejsce zamieszkania (*Wydatki...* 2022, s. 6), to wszystkie one związane są ostatecznie z poziomem dochodów rodziny.

Ograniczenia w budowaniu kapitału społecznego

Na przytoczony powyżej fakt uczestnictwa w zajęciach dodatkowych można spojrzeć jeszcze z innego punktu widzenia – jako na kolejną okazję budowania kapitału społecznego. Nie bez powodu istotnymi czynnikami sprzyjającymi dodatkowej aktywności uczniów są ich rodziny pochodzenia. Wśród rodziców z wyższym wykształceniem aż 85% z nich widzi potrzebę takich zajęć, w porównaniu z 48% rodziców z wykształceniem zawodowym (*Wydatki...* 2022, s. 8). Zjawisko to jest również związane z tzw. miejskim stylem życia, gdzie jedna czwarta więcej rodziców mieszkających w mieście odczuwa taką potrzebę (odpowiednio: 54 i 75%) (*Wydatki...* 2022, s. 6).

Porównując liczbę rodzin wspierających swoje dzieci w dodatkowej edukacji z ich dochodami (tab. 1) jest to zachowanie heroiczne.

Uwagi na zakończenie

Koncepcja kapitałów Piera Bourdieu pozwala spojrzeć i wyjaśnić wiele zjawisk społecznych. Uświadamia też możliwość ich konwersji. I choć Bourdieu za najistotniejszą w życiu człowieka uznawał edukację, to nie mniej ważny jest kapitał ekonomiczny, bez którego edukacja ma znacznie zawężony zakres i ogranicza ją temporalnie. Przytoczone zjawisko depriwacji potrzeb ekonomicznych dziecka ma zwrócić uwagę społeczeństwa na jego skalę i zakres konsekwencji, które dotyczą nie tylko jednostki, ale wszystkich. Stąd konieczność działań społecznych w zakresie wyrównywania szans. Obliguje nas do tego skala zjawiska – 400 tys. dzieci żyjących w nędzy i kilka milionów na pograniczu partycypacji społecznej oraz utrzymujący się dystans między światem szans a światem ich pozbawionych.

Bibliografia

Wydatki rodziców na edukację dzieci w roku szkolnym 2022/2023. Komunikat z badań Nr 139/2022. Warszawa: CBOS.

Netografia

- Aneks do opracowania sygnałnego, Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2022 r.* GUS. 2023, [zasieg_ubostwa_ekonomicznego_w_polsce_w_2022_roku_aneks.pdf](#) (dostęp: 1.09.2023).
- Informacja o poziomie i strukturze minimum egzystencji w 2022 r.*, Warszawa 2023 IPiSS, <https://www.ipiss.com.pl/wp-content/uploads/2023/04/ME-srednioroczne-2022-30-03-2023.pdf> (dostęp: 1.09.2023).
- Informacja o poziomie i strukturze minimum socjalnego w 2022 r.* Warszawa 2023, IPiSS <https://www.ipiss.com.pl/wp-content/uploads/2023/04/MS-srednioroczne-2022-30-03-2023.pdf> (dostęp: 1.09.2023).
- Ludność. Stan i struktura ludności oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym. Stan w dniu 30 czerwca.* (2023) Warszawa: GUS, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/ludnosc-stan-i-struktura-ludnosci-oraz-ruch-naturalny-w-przekroju-terytorialnym-stand-w-dniu-30-czerwca,6,35.html> (dostęp: 1.09.2023).
- Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2022 r.* GUS 30.06.2023, https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5487/14/10/1/zasieg_ubostwa_ekonomicznego_w_polsce_w_2022_roku (dostęp: 1.09.2023).